

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Alicji Skibickiej-Piechny nt. *Wsparcie społeczne nauczycieli szkół podstawowych* przygotowanej pod kierunkiem prof. dr hab. Jolanty Szempruch w Akademii Mazowieckiej w Płocku na Wydziale Nauk Humanistycznych i Informatyki

Globalne zmiany zachodzące we współczesnym świecie nie pozostają bez wpływu na życie i funkcjonowanie człowieka, który zmuszony jest stale adaptować się do permanentnie zmieniających się warunków środowiska, co wymaga zarówno energii, jak i czasu. Przymus sprostania wyzwaniom niestabilnej, nieprzejrzystej współczesności, a nawet już sama świadomość ich istnienia, może wzbudzać różne, nie zawsze pozytywne, emocje, jak: lęk, gniew, frustrację czy rozpacz. A te mogą prowadzić do poczucia zagubienia i bezradności¹.

Bez względu jednak na uczucia, które wywołują u człowieka problemy świata, w którym przyszło mu żyć – nie pozostaje z nimi sam. Będąc członkiem jakiegoś społeczeństwa jego zachowania muszą być zawsze analizowane w powiązaniu z społeczno-kulturowym kontekstem, nakładającym nań pewne standardy funkcjonowania, czy lokującym go w określonych ramach. Człowiek jest częścią wspólnoty, a gdy o niej mówimy *mamy na myśli całość złożoną z elementów współdziałających, złączonych i współopiekuńczych. Ten rodzaj związku wymaga nie tylko wzajemnego uzależnienia, lecz przede wszystkim wzajemnego wsparcia*². Społeczna natura człowieka domaga się zatem doświadczania wsparcia jako wyrazu afiliacji i podtrzymywania poczucia bezpieczeństwa. Jego zakres, rodzaj i czas trwania zależą od sytuacji, które jednostka kreuje i w których uczestniczy w trakcie swojego życia. Jest ono swoistym buforem chroniącym człowieka przed negatywnymi skutkami stresu i skutecznym narzędziem radzenia sobie z trudnymi sytuacjami. Jest zatem znaczącym czynnikiem wpływającym na kondycję psychofizyczną człowieka (w dużej mierze

¹ Bauman Z., *Płynna nowoczesność*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2006.

² Brach-Czaina J. *Szczeliny istnienia*, <https://dspace.uni.lodz.pl/xmlui/bitstream/handle/11089/2843/A-Kacperczyk-Wsparcie-spo%C5%82eczne.pdf> dostęp 05.08.2023.

determinującą jakość jego życia) i jako taki stanowi interesujące i ważne pole eksploracji dla reprezentantów różnych dyscyplin naukowych.

Przedłożone powyżej uwagi w pełni uzasadniają podjęcie przez mgr Alicję Skibicką - Piechnę w swojej dysertacji tego wartościowego poznawczo i niezwykle istotnego z perspektywy pragmatyki nauczycielskiej oraz edukacji przyszłych pedagogów problemu wsparcia społecznego, które jest niezbędne dla zapewnienia warunków sprzyjających najwyższej jakości zawodowego funkcjonowania nauczycieli, przekładającej się w konsekwencji na odpowiadającą najwyższym standardom efektywność pracy szkoły/placówki.

W kręgu interesujących i wnikliwych refleksji Doktorantki znalazła się wieloaspektowość zmian społecznych, implikujących rozliczne wyzwania dla realizacji roli zawodowej nauczyciela, które dodatkowo utrudnia jej pełnienie, jako że profesja ta z natury swej jest złożona, niejasna i obciążona niekończącą się listą obligacji społecznych i legislacyjnych. W tym kontekście wsparcie społeczne nabiera kluczowego znaczenia dla formowania indywidualnej tożsamości zawodowej nauczyciela i redukcji kosztów psychologicznych związanych z realizacją obowiązków zawodowych. Z uwagi na to, że rola zawodowa nauczyciela jest stale redefiniowana, problem wsparcia oferowanego reprezentantom tej profesji jest i z pewnością będzie aktualny, a systematyczny monitoring zagadnienia jest niezbędny dla budowania systemu racjonalnego wspomaganie nauczycieli w ich codziennym wysiłku podejmowanym na rzecz przygotowania dzieci i młodzieży (a pośrednio także ich rodziców) do bycia aktywnym, kreatywnym członkiem obecnego i konstytuującego się nowego społeczeństwa. Zatem uzyskane w toku teoretycznych analiz i empirycznych eksploracji wyniki zaprezentowane w dysertacji należy uznać za niebywale wartościowe i mogące służyć jako punkt odniesienia dla innych badań prowadzonych w obrębie interesującej problematyki oraz jako przyczynek do ich poszerzonej kontynuacji.

Oryginalny projekt badawczy obejmuje diagnozę jakości wsparcia społecznego (tj. jego źródeł, dostępności i adekwatności), z którego nauczyciel może korzystać i konfrontację jej wyników z rzeczywistymi potrzebami tej grupy zawodowej. Rezultaty tego zabiegu stają się podstawą dla rekonstrukcji obrazu funkcjonującego systemu wsparcia społecznego dla nauczycieli i opracowania jego pożądanego modelu.

Teoretyczno-metodologiczny konstrukt dysertacji został wypracowany zgodnie z podejściem funkcjonalnym, ujmującym wsparcie społeczne jako rodzaj interakcji

społecznych, podejmowanych przez jednego lub obydwu uczestników w sytuacjach trudnych, problemowych, stresowych czy krytycznych (s.117.).

Prezentowane w treści rozprawy analizy wpisują się w obszar pedagogiki ogólnej, pedagogiki społecznej i pedeutologii.

Komentarz do przedłożonej recenzji zawiera:

1. Ocenę formalnej struktury pracy i jej merytorycznej zawartości.
2. Ocenę projektu badawczego.
3. Wniosek końcowy.

Ocena formalnej struktury pracy i jej merytorycznej zawartości

Treść pracy w pełni odpowiada tematowi określonemu w jej tytule, wyraźnie dookreśla pole badawcze i precyzuje grupę w obrębie, której były prowadzone eksploracje. Struktura recenzowanej rozprawy jest właściwa, stosowna do przyjętej koncepcji metodologicznej badań własnych. Obejmuje sześć, spójnych logicznie rozdziałów i kilkanaście podrozdziałów, adekwatnych do podjętej przez Doktorantkę tematyki wsparcia społecznego nauczycieli szkół podstawowych. Jej integralną część stanowią: Wstęp, Zakończenie, Bibliografia, Spis tabel, wykresów i schematów oraz Aneks. Całość liczy 329 stron, w tym treść właściwa 290 s.

Rozprawę otwiera *Wstęp*, w którym mgr Alicja Skibicka- Piechna przedstawia celowość oraz naukową i społeczną wartość podejmowanego zagadnienia. Rzeczowo uzasadnia potrzebę podjęcia badań nad problemem wsparcia społecznego nauczyciela zasadnie argumentując, iż niespotykana dotąd dynamika zmian cywilizacyjnych i ich rozliczne, wielostronne implikacje dla funkcjonowania społecznego i jednostkowego powodują konieczność mierzenia się współczesnego człowieka z wyzwaniami, które mogą budzić lęk, frustracje, poczucie bezradności i ambiwalencji. A nauczyciel, na którym przecież spoczywa obowiązek wspierania ucznia w rozwoju, wyposażenia go w kompetencje umożliwiające radzenie sobie z nowymi, niespotykanymi dotąd problemami jakoby doświadcza tych trudnych emocji w dwójnasób. A to wymaga otoczenia go efektywnym

systemem wsparcia społecznego. Tutaj także Autorka interesująco wprowadza czytelnika w treść poszczególnych rozdziałów dysertacji.

W rozdziale pierwszym *Nauczyciel w warunkach zmiany społecznej* Doktorantka omawia zachodzące zmiany społeczne i ich wpływ na postrzeganie roli nauczyciela oraz modele realizacji wpisanych w nią funkcji i zadań. Uważnie pochyła się problemami związanymi z profesjonalnym funkcjonowaniem nauczyciela generowanymi przez nowe i stale rosnące oczekiwania społeczne względem przedstawicieli tej profesji. Warto tutaj podkreślić uporządkowaną formę wywodu, która klarownie ilustruje źródła i rodzaje zmian, ich wieloaspektowe, globalne i lokalne konsekwencje i jak w soczewce skupia je na osobie nauczyciela. W mojej ocenie – dowodzi to znakomitej orientacji Doktorantki w treści analizowanych zagadnień, umiejętności dostrzegania i precyzowania rzeczywistych problemów i ich interdyscyplinarnego oglądu. A te właśnie kompetencje predestynują do pracy naukowej, są zatem bardzo dobrym prognostykiem dla rozwoju dalszej kariery zawodowej Autorki. W tym miejscu chciałabym poznać opinię Doktorantki odnośnie możliwości wykorzystania potencjału zmiany społecznej dla przywrócenia prestiżu zawodu nauczyciela.

W rozdziale drugim *Wsparcie społeczne w literaturze przedmiotu i badaniach* krytyczna refleksja Doktorantki obejmuje ogólne, teoretyczne ramy dla zagadnienia wsparcia społecznego, a w szczególności analizy dotyczą poszukiwania wyjaśnień fenomenu funkcjonowania wsparcia społecznego, które umożliwia jednostce lepszą adaptację do realiów życia i radzenia sobie w sytuacjach niestandardowych, przełomowych, krytycznych. Wśród rozpatrywanych teorii znalazły się: psychologiczna teoria grup odniesienia, w myśl której porównywanie własnych zasobów (umiejętności, zdolności, etc.) z zasobami innych ludzi umożliwia jednostce ustalenie punktu odniesienia i poszerzenia wiedzy o sobie; teoria afiliacji Stanleya Schachtera, wyjaśniająca dążenie człowieka do przebywania z innymi zwłaszcza w sytuacjach dla jednostki niejasnych i niepewnych; model Kennetha Hellera i Ralpha W. Swindle'a obrazujący wzajemne relacje bliskich zakresowo pojęć: „wsparcie”, „opieka” i „pomoc”. Przeprowadzone analizy porządkują dotychczasową wiedzę na temat wsparcia społecznego i dają przejrzysty obraz rozmaitych sposobów definiowania tego pojęcia ukazując bogactwo jego relacyjnych konotacji i wielość jego wymiarów. Wiele uwagi poświęcono także kwestii skuteczności różnych rodzajów wsparcia społecznego i czynnikom ją warunkujących. Kolejne fragmenty rozważań systematycznie zbliżają czytelnika do istoty analiz, a mianowicie problemu wsparcia społecznego nauczyciela

postrzeganego przez pryzmat zmian i antycypacji przyszłości. W końcowej części rozdziału znajdujemy detaliczny ogląd wybranych form wsparcia dedykowanego nauczycielowi. W tym miejscu należy podkreślić zwięzłość, rzeczowość i obiektywizm prezentowanych tu analiz, które niewątpliwie mogą być inspirujące nie tylko dla nauczycieli, ale także dla osób i instytucji powołanych do doskonalenia i wspomagania w rozwoju zawodowym przedstawicieli tej profesji.

Powyższe dwa rozdziały rozprawy tworzą spójne logicznie, przejrzyste i wyczerpujące teoretyczne tło rozważań i analiz podjętych w badaniach. Bardzo dobrze przygotowują czytelnika do odbioru treści prezentowanych w jej kolejnych częściach.

Rozdział trzeci *Metodologiczne podstawy badań własnych* zawiera szczegółowy opis przeprowadzonego postępowania badawczego. Doktorantka zdecydowała o wykorzystaniu ilościowo-jakościowej strategii badań, gdyż- jak twierdzi- triangulacja pozwala na wyeliminowanie niedostatków wykorzystanych metod oraz dopełnienie rezultatów badawczych (s.170.). Dodatkowo uzasadnia tę decyzję zaznaczając, iż: „o ile oceny *postrzeganego wsparcia społecznego, czynniki warunkujące wsparcie społeczne oraz motyw jego poszukiwania przez nauczycieli szkół podstawowych oraz ich oczekiwania w tym zakresie można zbadać, stosując metody ilościowe, o tyle ukazanie specyfiki realnych możliwości wsparcia społecznego współczesnego nauczyciela, poszukiwanie optymalnych rozwiązań w tej dziedzinie, a także dylematy temu towarzyszące wymagać będą podejścia jakościowego badań*” (s. 171.). I nie sposób się z tą konstatacją nie zgodzić, tym bardziej, że wybór mieszanego paradygmatu badań pozwolił Doktorantce na wykorzystanie różnorodnych dróg poznania, uzyskiwania i analizowania zebranego materiału empirycznego. Podmiot, przedmiot a także cele badań zostały sformułowane poprawnie. Warte odnotowania jest pokazanie procesu myślowego, w toku którego Autorka formułuje elementy procedury badawczej. W mojej opinii- to bardzo cenne- gdyż umożliwia odbiorcy podążanie za tokiem rozumowania badacza i skłania do krytycznego nad nim namysłu. Wyłoniony na podstawie przyjętej definicji przedmiotu badań główny problem badawczy i jego operacjonalizacja w postaci pytań szczegółowych, jak również sprecyzowane hipotezy, zmienne i ich wskaźniki dowodzą, że koncept badań został gruntownie przemyślany, a Autorka ma świadomość ciężającej na niej jako badaczu odpowiedzialności. Charakterystyka bogatego i interesującego, a nade wszystko uzasadnionego metodologicznie instrumentarium badawczego to kolejny komponent ocenianej procedury badawczej. Autorka posłużyła się kilkoma metodami badawczymi. Wykorzystała sondaż diagnostyczny, który umożliwił pomiar wsparcia

społecznego nauczycieli oraz techniki badawcze: ankietę skalę oraz wywiad oparty na dyspozycjach. Do przeprowadzenia badań posłużono się narzędziami do gromadzenia danych ilościowych, były to: autorski kwestionariusz wsparcia społecznego dla nauczycieli, kwestionariusz *Ocena Zajęć Nauczyciela* (oprac. Z.B. Gaś), kwestionariusz *Stres w Zawodzie Nauczyciela* (oprac. Z.B. Gaś), Skala *Oceny Wsparcia Społecznego* (tzw. Skala ISEL-40 v.GP w adaptacji E. Szchlachta) oraz narzędziami gromadzenia danych jakościowych, wśród których znalazły się: *Arkusze wywiadu z dyrektorami szkół podstawowych*, *Arkusze wywiadu z pedagogiem/psychologiem szkolnym*, *Arkusze wywiadu z przedstawicielami instytucji wspierających nauczycieli*. Poza wymienionymi, skorzystano także z narzędzi statystycznych, które pozwoliły na weryfikację hipotez badawczych i ustalenie związków i zależności między badanymi zmiennymi. Wszystkie narzędzia badawcze zostały wyczerpująco scharakteryzowane, podobnie jak teren badań i badana próba.

Warto podkreślić, widoczną na każdym etapie przygotowania i realizacji projektu badawczego, dbałość o wielokontekstowe poznanie problemu, obiektywizm i rzetelność wyników prowadzonych badań.

W kolejnych dwóch rozdziałach: czwartym, zatytułowanym *Specyfika wsparcia społecznego nauczycieli szkół podstawowych* oraz piątym pt. *Czynniki warunkujące wsparcie społeczne badanych nauczycieli szkół podstawowych* zaprezentowano zebrany, obszerny materiał empiryczny. Zgromadzone dane zostały pogrupowane stosownie do sformułowanych w części metodologicznej, problemów szczegółowych i zaprezentowane w zgodnej z nimi kolejności. Uzyskane rezultaty badawcze (wyrażone w deklaracjach respondentów, wywiadach z dyrektorami szkół oraz osób reprezentujących instytucje powołane do udzielania wsparcia) sugerują, iż najczęstszą formą oferowanego nauczycielowi wsparcia jest wsparcie informacyjne, umożliwiające mu aktualizację wiedzy o środowisku pracy, o efektach i ocenie realizowanych przez niego zadań, wspomagają rozumienie sensu stresogennych zdarzeń, ich przyczyn i atrybucji sprawstwa. Nieco rzadziej badani korzystają ze wsparcia instrumentalnego, które najczęściej przybiera kształt wymiany doświadczeń, promocji dobrych praktyk, zajęć instruktażowych, a także wsparcia emocjonalnego, wyrażanego okazywaniem troski, serdeczności, chęci udzielenia pomocy przez współpracowników i bliskie osoby. Najrzadszą formą wsparcia oferowanego badanym było wsparcie rzeczowe, w wariacie pomocy materialnej (finansowej) i bezpośrednie działanie na rzecz poprawy dobrostanu nauczycieli (s.199.). Powyższe formy wsparcia nauczyciele uzyskują od osób z otoczenia zawodowego (dyrektor, pedagog/psycholog szkolny, inni

nauczyciele) oraz członków rodziny. W obszarze rozpoznania znalazły się także oczekiwania i potrzeby nauczycieli w zakresie udzielanego/oferowanego im wsparcia. Zastosowane analizy statystyczne dowodzą, iż w zakresie profesjonalnego funkcjonowania nauczyciele najbardziej potrzebują wsparcia w realizacji zadań wychowawczych, które uznają za najtrudniejsze, gdyż obarczone największą odpowiedzialnością i wiążące się z ogromnym ryzykiem popełnienia błędu. W odczuciu badanych zakres pracy wychowawczej (z uczniami, ale też z ich rodzicami), wobec rosnącej liczby czynników zakłócających przebieg procesu wychowania, stale się poszerza i wymaga od nauczyciela niwelowania i kompensowania ich negatywnych wpływów. A to zadanie wymaga od nauczycieli specjalistycznych kompetencji, których w większości nie posiadają. Z tym stwierdzeniem wyraźnie korespondują wyniki analiz odnośnie motywów poszukiwania wsparcia przez nauczycieli. Najczęściej wskazywanym przez respondentów powodem zwracania się o pomoc była potrzeba poszukiwania efektywnych sposobów/ strategii rozwiązywania sytuacji trudnych oraz chęć doskonalenia i uzupełnienia własnych kompetencji psychopedagogicznych. Wydaje się, iż można uznać za optymistyczne stwierdzenie, iż połowa badanych (s.233) korzystając z form wsparcia dostępnych w szkole równocześnie samodzielnie poszukuje jeszcze innych, adekwatnych do swoich potrzeb. Można to bowiem- jak sędzę- uznać za świadectwo ogromnego zaangażowania nauczycieli w swoją pracę, ich pełnej identyfikacji z zawodem. Pozostaje jednak pytanie, z którym zwracam się do Doktorantki, jakie działania można by podjąć, by zaaktywizować „tę pozostałą część” nauczycieli i w ten sposób zredukować ich inercję, oczekiwanie na rozwiązanie problemu niejako poza ich udziałem.

W toku badań ustalono czynniki warunkujące wsparcie społeczne nauczycieli w oparciu o subiektywną ocenę postrzegania możliwości jego uzyskania przez badanych. Analiza danych zebranych za pomocą Skali Oceny Wsparcia Społecznego wykazała istotne statystycznie różnice w dokonanej przez badanych ocenie dostępności wsparcia i korzystania z niego w zależności od płci, wieku, stażu pracy, stopnia awansu zawodowego, czy też poziomu nauczania. Dowiedziono także istnienia związku między poczuciem skuteczności zawodowej nauczyciela a wsparciem społecznym (korelacja między zmiennymi ma charakter dodatni i wskazuje, iż im wyższy poziom poczucia satysfakcji zawodowej, tym wyższy poziom postrzegania dostępnego wsparcia i możliwości korzystania z niego w razie potrzeby (s.251.). Skonfrontowano potrzebę wsparcia nauczycieli z jakością relacji ujawnianych w środowisku pracy uzyskując wiedzę o potencjalnych i rzeczywistych źródłach napięć w zespołach nauczycielskich oraz potwierdzając hipotezę, iż dobre kontakty interpersonalne

pozytywnie korelują z postrzeganiem dostępności wsparcia, a także w znacznym stopniu redukują stres, sprzyjają mobilizacji psychicznych możliwości i regeneracji sił (s.259), zatem są istotnym czynnikiem służącym zachowaniu dobrostanu jednostki. W końcowej części rozdziału zaprezentowano odczucia i oceny nauczycieli w odniesieniu do wsparcia udzielanego przez szkołę w krańcowo odmiennej, wysoce stresogennej sytuacji pandemicznej. Przywołane egzemplifikacje przyjmowanych przez nauczycieli strategii radzenia sobie z jej wyzwaniami stały się podstawą sformułowania przez Doktorantkę wniosku, iż nauczyciele szkół podstawowych legitymują się kompetencją *resilience* czyli „zespołem umiejętności skutecznego radzenia sobie ze stresem o dużym nasileniu, polegającym na giętkim (elastycznym), twórczym radzeniu sobie z przeciwnościami” (s.267). Zgadzam się, iż liczba badanych nauczycieli (257 osób) pozwala na takie uogólnienie, jednakże wobec licznych przykładów bezradności i zagubienia, nieracjonalnych a czasami wręcz groteskowych zachowań nauczycieli, zauważonych w okresie zdalnego nauczania i opisanych w literaturze przedmiotu, jak również żywo dyskutowanych w mediach społecznościowych, pozwalam sobie sugerować Autorce, by przygotowując tekst rozprawy do druku, rozważyła sformułowanie nieco bardziej wyważonego sądu.

Oceniając tę część pracy należy odnotować, iż zebrany obszerny i wielowątkowy materiał empiryczny został w sposób przejrzysty uporządkowany, czytelnie zaprezentowany i opatrzony interesującym komentarzem.

W rozdziale szóstym *kierunki działań wspierających nauczycieli w funkcjonowaniu zawodowym - implikacje praktyczne* przedstawiono szeroki wachlarz propozycji, które z powodzeniem można uznać za elementy składowe efektywnego systemu sieci wsparcia dedykowanego nauczycielom. Część z nich jest już aplikowana do praktyki kształcenia i doskonalenia nauczycieli, jednakże nie zawsze w sposób przemyślany i stąd też rezultaty tych działań ciągle dalekie są od postulowanych. Należy zatem docenić wysiłek Doktorantki włożony w opracowanie całościowej, interesującej i możliwej do realizacji koncepcji systemu wspomagania nauczyciela w pracy i rozwoju zawodowym.

Ocena projektu badawczego

Przygotowana przez Autorkę koncepcja badań własnych jest dojrzała, oryginalna i pozwalająca na uzyskanie obiektywnego, wiarygodnego i rzetelnego oglądu badanego

zjawiska, formułowanie uprawnionych wniosków i postulatów dla praktyki kształcenia i doskonalenia nauczycieli, jak również działalności instytucji i osób delegowanych do wspierania nauczycieli w pracy i rozwoju zawodowym.

Wniosek końcowy

Pracę przeczytałam z dużym zainteresowaniem, uznaję, iż jest ona ważna i cenna dla dalszych badań pedagogicznych, w szczególności dla badań nad funkcjonowaniem zawodowym nauczyciela, uważam, iż wnosi ona istotny wkład w rozwój pedeutologii i pedagogiki jako dyscypliny naukowej.

Z uwagi na jej walory poznawcze i nowatorski projekt badawczy proponuję przygotowanie rozprawy do druku i wyróżnienie.

Wyżej przedstawione argumenty uzasadniają moją jednoznacznie pozytywną ocenę recenzowanej dysertacji skłaniają mnie do stwierdzenia, że rozprawa doktorska mgr Alicji Skibickiej-Piechny nt. *Wsparcie społeczne nauczycieli szkół podstawowych* odpowiada warunkom i wymaganiom stawianym tego typu opracowaniom i z pełnym przekonaniem wnioskuję o dopuszczenie jej do dalszych etapów przewodu doktorskiego.

B. Pińko